

TARTU
ÜLIKOO LI
RAA MATUKO CU
13. TEADUS-
KONVE-
RENTSI
ETTEKANNETE
TEESID

KONTROLLEKSEMPLAR

TARTU ÜLIKOOL

Tartu Ülikooli Raamatukoogu
13. teaduskonverents

100 AASTAT FRIEDRICH PUKSOO
SÜNNIST
23. I 1990

Ettekannete teesid

TARTU 1990

Vastutavad toimetajad M. Ermel, R. Saukas

Kaane kujundanud T. Sepp

100 ЛЕТ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ФРИДРИХА ПУКСОО.
Тезисы конференции.
На эстонском языке.
Тартуский университет.
ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Юликооли, 18.
Vastutavad toimetajad M. Ermel, R. Saukas.
TÜ trükikoda 1989.300. 1,06 arv.-pg., 1,25 trpg.
Tell. nr. 904. Tasuta. MB 01683.

FRIEDRICH PUKSOO ARENGUTEE

Kaja Noodla

1. Rēpinamaa kodutalust sai pärastine tuntud raamatuteadlane, raamatukogunduse ja kultuuritegelane kaasa isalt päritud andekuse ja raamatuhuvi, talupere tööuse, aususe ja õiglustunde, kodu- ja kodupaiga armastuse.

2. Tartu gümnaasiumis hakkas kujunema humanitaarne huvi-dering. Sellele järgnev klassikalise filoloogia studium ülikoolis (1909-1914) andis tõhuseid teadmisi antiikkultuuri alalt.

3. Pedagoogiaastad (1914-1919) arendasid suhtlemisoskust ning nõudlikkust enese ja teiste suhtes, aga võimaldasid ka tundma õppida Venemaa elu ja inimesi.

4. Helsingi ülikooli raamatukogu tööprotsesside tähelepanelik ja kriitiline jälgimine ning otsene osavõtt tööst (okt. - nov. 1919) paralleelselt erialakirjanduse lugemisega andsid kaasa "küllaltki väärrika pagasi". Head nõuandjad olid Helsingi ülikooli raamatukogu abijuhataja L. O. Tudeer ja Besti Vabariigi saadik Soomes O. Kallas.

5. Tartu ülikooli raamatukogu juhatamisel (detsembrist 1919) osutus edasiviivaks jõuks suur missiooni- ja vastutustunne. Oli tahe ja ind alustada otsast koos Besti oma ülikooliga, eesti rahva hariduse ja rahvuskultuuri ning teaduse huvides. Puksoo sai homo novus'ena oma teadmisi ja võimeid proovile panna. Oli vaja raamatukogu ajakohane struktuur, uued töösuunad ja töövõtted kiiresti läbi kaaluda, otsustada ja rakendada. Väike koosseis ja noor kaader sundisid juhatajat isiklikult süvenema kõigisse probleemidesse.

6. Õppereisidele välismaale (1922, 1924, 1925) läks Puksoo ettevalmistunult, kontrollima oma otsustusi ja leidma

uusi sobivaid eeskujusid. Seal avanes võimalus sõlmida kolleegidega ka isiklikke kontakte.

7. Suhtlemine ülikooli õppejõududega, eeskätt raamatute hankimise pinnal, aga ka lugejateeninduses, nõudis kaasamõttlemist paljudes õppe- ja teadustöö probleemides; õhutas teiselt poolt ka ise selles praktiliselt osalema.

8. Raamatukogunduse ja bibliograafia õpetamine (1927.aastast) sundis oma eriala probleeme teoreetilisest, meetoodilisest ja ajaloolisest aspektist läbi töötama ja mõtestama. Õppetööks oli vaja endale terviklikku pilti luua üldisest kirjast, raamatu, bibliograafia ja raamatukogunduse ajaloost, jälgida uuemat erialakirjandust, uurida eesti ainek, leida üliõpilastele proseminari teemasid, mille materjal oleks teadustöös kasutatav.

9. Eesti Vabariigi raamatukogude vajadused kohustasid looma kontakte teiste raamatukogude töötajatega. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu tegevuses tuli riigi suurima ja keskeisema raamatukogu juhatajal näha raamatukogu- ja bibliograafiatööd kogu riigi tasandilt, osaleda tegevusprogrammi koostamisel, kujuneda vaimseks juhiks, selgitada raamatukoguhoidja kutse olemust ja -nõudeid, aidata organiseerida ühiskondlikke üritusi ja sidemeid naabermaadega.

10. Osalemine paljudes kultuuri- ja teadusorganisatsioonides (Eesti Kirjanduse Selts, Õpetatud Eesti Selts jt.), komisjonides ja komiteedes (Eesti Kultuurkapitali nõukogu, Eesti Kujutava Kunsti Sihtkapitali esinduskogu jt.) ning kolleegiumides võimaldas suhelda eesti juhtiva ja ühiskondlikult aktiivse intelligentsiga ning kursis olla tähtsate kultuurielu probleemidega, nõudis aga ka kaasamõttlemist ja otsustamist. Eesti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni liikmena (1930. aastast) oli Puksoo ülesandeks rahvusliku kultuurinfo edastamine rahvusvahelistele keskustele.

11. Okupatsioon- ja sõja-aastad (1940-1944) nõudsid ja arendasid suhtlemisdiplomaatiat ja riskeerimisjulgust ülikooli raamatukogu ja tarbe korral ka kogu Eesti raamatuvara hoidmisel.

12. Vangilaagri-aastad (1945-1954) näitasid kõrge intelligentsiga inimese sitkust ja tahtejõudu oma vaimu virgenda hoidmisel. Ilmsiks tuli leplikkus ja abivalmidus.

13. Pensionäripõlves (1954-1969) tuli lõpuks teha prakti-
list raamatukogutööd ja kasutada nooruses õpitud klassikali-
si keeli. Põhiliseks jäi teadustöö ja süvenenud huvi biblio-
fiilia vastu. Juurde tulid perekondlik suhtlemine ja kodu-
soojus, vastastikune hoolitsus, looduse ja maaläheduse taas-
tunnetamine.

■ ■ ■

Arenguteel osutusid ühtviisi edasiviivaiks nii ülikooli
raamatukogu juhataja ametikoha kui ka kiirelt areneva Eesti
ühiskonna mitmekesised kultuurivajadused ja -nõuded.

F. PUKSOO JA EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHING

Reet Raude

1. Maikuu 1922 oli TÜ raamatukogus koos Haridusministeeriumi raamatukogude korraldamise komisjon. Peeti **tarvili-**
kuks asutada raamatukogutegelaste ühing. Üks ühingu loomise
mõtte algatajaid oli F. Puksoo, kes kuulus ka põhikirja väl-
jatöötamise ja asutava kongressi kokkukutsumise komisjoni.

2. F. Puksoo nimega on seotud Eesti Raamatukoguhoidjate
Ühingu (ERÜ) tegevus kõigi tema olemasolu aastate jooksul
(1923-1940). Palju aastaid oli ta ühingu juhatuses, oli esi-
mehe asetäitja ja juhatuse Tartus olles selle esimees (1929-
1931).

3. F. Puksoo arvates oli raamatukoguhoidjate ühingat va-
ja selleks, et

a) äratada üldsuse huvi ja poolehoidu raamatukogude ja
raamatukogunduse vastu, tõestada raamatukogu kui rahva kul-
tuuritaseme ühe tähtsama teguri vajadust;

b) võimaldada kutseharidust raamatukoguhoidjaile lühiaja-
liste kursuste kaudu seni, kuni raamatukoguhoidjate kool puu-
dub; selgitada, et raamatukoguhoidjaks ei saa olla iga isik,

kes oskab lugeda ja kirjutada - temalt nõutakse erilisi oskusi ja kogemusi;

c) asendada Bestis puuduvat raamatukogunduse riiklikku juhtimist ("Vabaharidustöö", 1930, nr. 6, lk. 103-104).

4. F. Puksoo tööd TÜ raamatukogu juhatamisel ja aktiivset tegetsemist ERÜ-s, osalemist Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi raamatukogude komisjonis (1934-1938) ja Eesti Rahvuslikus Vaimse Koostöö Komisjonis on raske lahutada.

Tema mõtteid raamatukogude tähtsusest, teaduslike raamatukogude osast eesti kultuuri arengus, teaduslike ja avalike raamatukogude ülesannetest jm. leiame paljude ajakirjade artiklites ("Raamatukogu", "Varamu", "ERK").

5. F. Puksoo tõi üldsuse ette raamatukoguhoidjate ettevalmistamise küsimuse. ERÜ I kongressi referaat "Raamatukoguhoidja kutse ja kutseharidus" ilmus ühingu ajakirja "Raamatukogu" 1. numbris. Tema algatusel hakati TÜ-s õpetama raamatukogundust (1927), ta oli lektor ERÜ ja Haridusliidu raamatukoguhoidjate kursustel.

F. Puksoo osales Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi raamatukogude komisjonis raamatukoguhoidjate eksamikavade läbivaatamisel, oli kutseeksami komisjoni liige, tema "Eesti raamatu arengulugu" oli kutseeksamiks määratud õppe- ja käsi-raamatute hulgas.

6. Kõrgelt hindas F. Puksoo raamatukogudevahelist koostööd. ERÜ esindajana võttis ta osa Balti riikide raamatukoguhoidjate kongressidest (1930, 1935, 1938) ja esines seal ettekannetega. "Raamatukogude vahel teostatavatest ühistest sammudest raamatukogude huvides" rääkis F. Puksoo II Balti riikide vaimse koostöö komisjonide kongressil Tartus (1936). Oma kõnes pööras ta peatähelepanu bibliograafiatele kui rahvusvahelise läbikäimise vahendile. Eriti hindas ta rahvusbibliograafiate väljaandmist: tema juhendamisel hakati koostama "Eesti raamatute üldnimestikku" (1924). Puksoo pani aluse eesti raamatukogunduse ja raamatuasjanduse bibliograafia koostamisele, mis hakkas ilmuma ajakirjas "Raamatukogu" (1929).

7. F. Puksoo oli 1920-1930-ndatel aastatel eesti raamatukogunduse juhtivamaid tegelasi, kes ERÜ kaudu raamatukogude tähtsust avalikkusele teadvustas, eesti raamatukoguhoidjaid õpetas ja raamatukogusid koostööle õhutas.

F. PUKSOO JA RAHVARAAMATUKOGUD

Piret Lotman

1. Eesti raamatukogude võrguga hakati valitsuse tasandil tegelema alates 1921. aastast. Haridusministeerium ja kohalikud koolivalitsused loendasid 265 maa- ja 12 linnaraamatukogu, samal aastal asutati juurde veel 135 raamatukogu. Enamik neist raamatukogudest oli korraldamata ja ainelistes raskustes. Maakogudes oli keskmiselt 200 raamatut, neljandikus neist vaid 50-100 raamatut. Riigilt sai iga raamatukogu toetust 750 000 marka, edaspidi kavatseti seda summat suurendada. Ka pidas Haridusministeerium vajalikuks erikomisjoni kokukutsumist rahvaraamatukogude küsimuses, kuhu teiste seas kuulus ka F. Puksoo.

1.1. Ülikooli raamatukogu juhatajal F. Puksool, ühel väljapaistvamal isiksusel mitte ainult ülikooli raamatukogu, vaid meie raamatukogunduse ajaloos üldse, jätkus perspektiivitunnet ja tahet seista hea ka väikese külaraamatukogu eest. Ta pidas raamatukogude võrgu väljaarendamist riiklikul tasandil erakordselt tähtsaks rahva kultuuri- ja haridustaseme tõstmisel. F. Puksoo leidis, et Ameerika võlgnes oma kõrge tehnilise arengutaseme avalike raamatukogude võrgu varasele väljakujundamisele. Tema sõnutsi peab rahvaraamatukogu (erinevalt minevikku ↔ tulevikku suunatud teadusraamatukogust) olevikku olevikule kasulikuks tegema. F. Puksoo pidas vajalikuks tõsta raamatukogude arvu 700-ni, väiksemad raamatukogud aga liita. Raamatukogud, milles on vähem kui 200 köidet, tuleks ära kaotada ning luua nende asemel Haridusministeeriumi toetusel rändkogud.

1.2. Ka tõdes F. Puksoo, et raamatukogude võrku ei saa välja arendada asjatundlike raamatukoguhoidjateta. Kui raamatukogude rahalise toetamise nõue oli mõistetav ka ministeeriumis, siis mõte, et raamatukoguhoidjagi vajab erialast koolitust, ei leidnud algul valitsuses kõlapinda. Ometi suutis F. Puksoo just selles valdkonnas erakordselt palju saa-

vutada, seda nii oma tegevusega ERÜ-s kui bibliograafia ja raamatukogunduse lektorina Tartu ülikoolis.

2. 10. novembril 1930 asutati Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi juurde raamatukogude komisjon. Komisjoni ülesandeks oli hea kirjanduse levitamine avalike raamatukogude kaudu ja alaväärtusliku kirjanduse vastu võitlemine. Komisjon jälgis selleks ilmunud kirjandust, koostas ja avaldas soovitatavate raamatute nimestikke. Samuti pidi komisjon valmistama ette ja arutama läbi raamatukogu juhatajate kursuste, avalike loengute ja kirjandusnädalate kavu - sedagi hea kirjanduse levitamise eesmärgil. Ainuke komisjoni kuuluv raamatukoguhoidja oli A. Sibul. Esialgu keskendus komisjon soovitusnimestike koostamisele, kusjuures tehti koostööd kooliraamatukogude komisjoniga. Teoste hindamiskriteeriumiks olid moraalised ja kunstilised väärtused. Eriti viimases oli komisjoni liikmete pädevus aga küsitavaks osutunud. Eesti Kirjanduse Selts pöördus mitmel korral komisjoni poole teoste soovitamata jätmise põhjuse küsimisega. 1931. aastal tegi Eesti Kirjanikkude Liit ettepaneku võtta üks tema esindaja raamatukogude komisjoni liikmeks, kuid see lükati tagasi. Alles 1933. a. kevadel said komisjoni liikmeteks J. Semper ja E. Hubel, aasta hiljem ka J. Aavik, kes peagi valiti komisjoni esimeheks.

2.1. 1934. a. algul tegi ERÜ juhatus raamatukogude komisjonile avalduse komisjoni reformeerimise kohta, nõudes, et komisjoni liikmeteks oleksid ERÜ, ülikooli raamatukogu ja Tallinna Keskraamatukogu esindajad. Sama aasta septembris küsis komisjoni esimees F. Puksoo arvamust raamatukoguhoidja teenistuse ja kutselise ettevalmistuse kavade kohta (mõningate parandusettepanekutega ühines Puksoo ERÜ seisukohtadega), alates 15. novembrist oli ta aga juba komisjoni liige. Siitpeale tegeles komisjon järjepidevalt raamatukogu juhatajate kutselise ettevalmistuse ja kutseeksamite kavadega. F. Puksool oli selles töös väga suur osa. Mis puutub jätkuvalt koostatavatesse soovitusnimestikesse, siis siin jäi tema valdkonnaks ajalooraamatute valimine.

2.2. Raamatuaastal tegi raamatuaasta komitee (mille esimeheks F. Puksoo) ettepaneku koostada eesti parimate raamatute nimekiri. Nimekirja(de) koostamine usaldati raamatukogude komisjonile (hiljem retsenseerisid seda nii eriteadlased kui nimekad kirjanikud). Otsustati koostada koguni kaks nimekirja - 100 müügil oleva raamatu kohta laiemale lugejaskonnale ja 200 raamatu nimekiri nõudlikumale lugejale, kusjuures esimene nimekiri pidi sisalduma ka teises. Nimestikku võeti ainult algupärandeid, teaduskirjandusest Eesti maad ja rahvast käsitlevad teosed. F. Puksoo ülesandeks oli siingi ajalooraatute hindamine. Raamatukogude komisjoni töös osales ta 1938. a. oktoobrini.

3. 1941. - eesti raamatuhävitamisaastal suutis F. Puksoo teatavasti säästa ülikooli raamatukogu varad. Vastavalt Hareduse Rahvakomissariaadi korraldusele koondati aga ülikooli raamatukogusse hävitamiseks kõigist Lõuna-Eesti raamatukogudest kogu vaimulik, Vabadussõda ja iseseisvust käsitlev kirjandus, isamaalised koguteosed ja biograafiad, ajaloo- ja koolikirjandus. Pärast pikki läbirääkimisi võimuesindajatega sai Puksoo loa jätta alles 9 eksemplari igast teosest (algselt taotles ta 60 eksemplari säilitamist), samuti saavutas ta enne 1918. a. ilmunud ja vaimuliku kirjanduse säästmise. Küllap oli F. Puksool oma osa selleski, et umbes 70 000-st surmale määratud rahvaraamatukogude raamatust jõuti hävitada vaid pooled.

F. PUKSOO EESTI RAAMATU UURIJANA

Mare Lott

Suure osa F. Puksoo elutööst moodustavad raamatuloolised uurimused. Ajavahemikus 1926-1973 on temalt ilmunud üle 20 artikli, retsensiooni ja eriuurimuse kirja, trükinduse, kirjastustegevuse ja raamatukaubanduse ajaloost.

1933. a. ilmunud "Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega" on esimene tervikkäsitus eesti raamatu ajaloo nendest külgedest, mida kirjanduslugu ei käsitle: trükiasjandus, kirjastamine ja raamatukaubandus. Teosel oli teedrajav tähtsus ning selles esitatud andmestiku on kasutanud kõik hilisemad eesti raamatu uurijad.

Eesti raamatu ajaloo uurimist alustas F. Puksoo trükkalitest ja trükikodadest. 1930. a. suvel korraldatud esimesel trükistööde näitusel esitatud ettekanne "Trükikodade areng Eestis" ilmus hiljem ajakirjas "Eesti Graafika" (1931, nr. 1/2). Jätkates A. Buchholtzi ja W. Stieda varasemaid käsitusi, esitab F. Puksoo väga kokkusuurutud tekstis rohkesti uusi andmeid trükikodade tegevusest Tartus, Tallinnas ja mujal koos võrdlusandmetega trükikunsti algusest Venemaal, Rootsis ja Soomes. Järgnesid trükiasjanduse süvauuringud seoses eesti trükikunsti ja Tartu ülikooli 300. juubelliga. Akadeemilise Kirjandusühingu tellimusel valmis sel puhul põhjalik, rohketele arhiivimaterjalidele tuginev monograafiline käsitus Eesti esimese trükikoja tegevusest - "Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda" (1932, 100lk.). Trükiasjanduse uurimine jätkus edaspidigi. 1934.a. avaldas F. Puksoo Mainzis ilmuvas väljaandes "Gutenberg-Jahrbuch" artikli "Die Buchdrucker Brendeken in Estland", 1937. a. ajakirjas "Trükitehnika" - "Moritz Hermann Jacobi", 1938. a. ilmus koguteoses "Vana Tallinn" (3. kd.) ulatuslik artikkel "Tallinna esimesed eratrukikojad XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel" ning 1939. a. "Jacob Johann Köhler. Esimese eesti piibli trükikal" ("Vana Tallinn", 4. kd.). Kõiki neid uurimusi iseloomustab tuginemine arhiivimaterjalidele ning võrdlusandmete esitamine Soome, Rootsi, Venemaa jt. maade trükinduse ajaloost.

Kui 1932. a. ilmunud artikkel "Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist" ("Ajalooline Ajakiri", nr. 2) oli seotud eeskätt ülikooli juubelliga, siis 1933. a. algul ilmunud lühiaurimus "Eesti raamatute levitamisest XIX sajandi keskel" ("Eesti Kirjandus", nr. 3) oli tunnistuseks püsivast tähelepanust raamatuajaloo teise põhiprobleemi - raamatukauplemise vastu.

1937. a. lisandus sellele pikem artikkel "Raamatukauplemise oludest Tallinnas XVII sajandi keskel" ("Ajalooline Ajakiri", nr. 1) ning huvitava täiendusena "P. Tielman Hube, Buchhändler in Tallinn und Narva um die Mitte des XVII. Jahrhunderts" Õpetatud Eesti Seltsi 100. juubelit tähistavas kogumikus "Liber saecularis" (Tartu, 1938).

Esimesena tutvustas F. Puksoo eesti lugejale üldist kirja ja raamatu ajalugu. Esimese tööna sel alal avaldas ta 1926. a. litografeeritud brošüüri "Kirja- ja raamatu-ajalugu. Bibliograafia. Raamatukogude ajalugu" (36 lk.), mis sisaldas Kaitseväge raamatukoguhoidjatele peetud loenguid. 1934. a. jõudis ta samas liinis välja mahukama tööni - populaarteadusliku ülevaateteoseni "Raamat ja tema sõbrad. Pilte raamatu ja kirja ajaloo, raamatu tehnikast ning raamatuharrastusest" (116 lk.). Tegemist on esimese pikema käsitlusega üldisest raamatuloost ja bibliofiiliast, kus mõistagi ei puudu ka populaarne ülevaade eesti bibliofiiliast ning raamatuloost. Selle teose faktitihe, oluliselt täiendatud kordusväljaanne ilmus sama pealkirja all uuesti 1973. a.

Põhiosa F. Puksoo raamatu-uurimuslikest töödest on ilmunud aastatel 1932-1939, vähem kui kümne aasta jooksul, siis katkestasid sõda ja sellele järgnenud represseerimine viljaka uurimistegevuse. 1960-ndatel aastatel kirjutas ta Eesti raamatu ajalugu käsitlevad peatükid 1964. a. ilmunud esinduslikule kaheköitelisele ülevaateteosele Vene trükikunsti ajaloost ning valmistas ette varem ilmunud teose "Raamat ja tema sõbrad" kordustrükki.

F. Puksoo kuulus sellesse generatsiooni, kelle viljakamad tööaastad langesid Eesti Vabariigi perioodi. Seetõttu oli tal võimalik arendada ulatuslikke arhiiviuuringuid nii Eestis kui väljaspool, koguda tarvilikke andmeid paljude maade raamatukogudes ja uurimisasutustes.

Raamatuajaloolasena oli F. Puksoole iseloomulik faktograafiline käsitlusviis. Seetõttu on tema uurimused püsiva väärtusega ning täiel määral aktsepteeritavad ka tänapäeval.

F. PUKSOO JA RAAMATUAASTA

Rein Saukas

1. 1935. aastal möödus 400 aastat vanima teadaoleva eestikeelse raamatu, nn. Wanradt-Koelli katekismuse ilmumisest. Eesti Kirjanduse Seltsilt lähtus idee selle tähtpäeva suurejooneliseks ülemaailseks pühitsemiseks raamatuaastana.

2. Tartu ülikooli raamatukogu juhataja Friedrich Puksoo oli raamatuaasta üldjuht Tartus ja ettevalmistuste algperioodil terves Eesti Vabariigis. Lisaks üldisele organiseerimistööle olid F. Puksool veel individuaalsed tööülesanded raamatuaastaga seoses.

3. 19. jaan. 1935 moodustati 4-liikmeline (F. Puksoo, R. Antik, Fr. Tuglas, D. Palgi) ajutine korraldav komisjon eesti raamatu juubeli tähistamise ettevalmistamiseks. Komisjon sõnastas raamatuaasta ülesanded ja viisid (20 liiki üritusi) nende elluviimiseks. Raamatuaasta (24. II 1935 - 24. II 1936) ettevõtmised pidid süvendama huvi raamatu vastu ja teadmist raamatu suurest osast rahva elus, laiendama kirjanduse levikut ning propageerima era- ja avalikke raamatukogusid.

4. 1. veebr. 1935 organiseeriti Tartus üleriigiliste funktsioonidega raamatuaasta komitee, mille esimeheks valiti F. Puksoo. Komitee oma 13 koosolekul arutas mitmeid raamatuaasta ettevalmistamisega seotud ülesandeid (näitused, raamatukogude propaganda, raadiosaated, medalid, margid jne.) ning koostas esialgse tegevuskava. F. Puksoo isiklikult tegeles järgmiste küsimustega: raamatuaasta märgi kavandi tellimine kunstnikult ja märgi kasutamise korra seaduseelnõu ettevalmistamine, 50-100 parima eestikeelse raamatu valiku põhimõtete väljatöötamine, stipendiumid, postmargid, vanema kirjanduse bibliograafia (1535-1917) koostamiseks vajaliku toetuse hankimine, bibliofiilide ja teiste organisatsioonide kaasatõmbamine.

5. 24. märtsil 1935 võeti Rahvakultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu koosolekul Tallinnas vastu uus raamatuaasta juhtimise struktuur (patroon, aupresiidium, eestseisus (ka F. Puksoo), peakomitee ja kohalikud komiteed).

6. 9. aprillist 1935 kuni 27. märtsini 1936 tegutses raamatuaasta Tartu komitee (juhatuse esimees F. Puksoo, abiesimees D. Palgi). Ülesannete jagamisel juhatuses jäeti Puksoole "üldjuhtimine ja initsiatiiv". 14 koosolekul arutati ürituste läbiviimist Tartus, aga ka üleriigilisi küsimusi (väljaanded, diagrammid eesti raamatu arengu kohta, auhinnad, stipendiumid).

7. Raamatuaasta Tartu komitee juhtimisel korraldati:

- a) raamatunäitused Tartus (eesti raamatu 400. juubeli näitus ja 1935. a. välja antud kirjanduse ülevaatenäitus Eesti Rahva Muuseumis, puugravüüri näitus "Pallases", sõjakirjanduse näitus jt.);
- b) raamatute saatmine näitustele Tallinna, Riiga, Tõrva, Narva, Võrru, Rāpinasse jm.;
- c) kõnelejate saatmine aktustele (väljapoole Tartut 14 inimest 19-sse kohta, 21 isikut Tartu 28-sse asutusse/organisatsiooni);
- d) aktus "Vanemuises" 29. sept. 1935;
- e) artiklite avaldamist ajakirjanduses;
- f) 20 raadioloengut teemal "Eesti raamat";
- g) raamatuannetusi koolidele ja raamatukogudele;
- h) raamatuaasta ball jne.

8. Raamatuaasta peaaktusel Tallinnas "Estonia" kontserdisaalis 8. sept. 1935 esines F. Puksoo teadusliku ettekandega "Eesti raamatu areng", mis ilmus 1936. a. ajakirjas "Raamatukogu" (nr. 1) ja mida refereeriti jooksvas ajakirjanduses.

9. F. Puksoo avaldas eesti raamatu ajalugu käsitlevaid kirjutisi kodu- ja välismaal ("Postimees", "Üliõpilasleht", "Baltic Countries").

10. F. Puksoole määrati raamatuaasta 150-kroonine stipendium "Eesti raamatuasjanduse bibliograafia kuni 1917. aastani (incl.)" koostamiseks/koostamise juhendamiseks. 1936. a. märtsi alguseks valmis kartoteek 525 sedelil.

11. F. Puksoo isiklikus plaanis oli ka reformatsiooniaegse raamatu näituse koostamine, mis aga seni teadmata põhjustel ei teostunud.

12. F. Puksool oli kahtlemata suur osa raamatuaasta õnnestumisel, eriti selle esimesel, ettevalmistaval perioodil. Raamatuaasta Tartu komitees kandis tõe põhiraskust aga D. Palgi.

F. PUKSOO ÜLIKOOI RAAMATUKOGU JUHATAJANA

Malle Ermel

1919. a. suvel, kui ülikooli ajutine valitsus asus valima õppejõude ning teadus- ja õppetööks vajalikku abipersonali, tuli leida ka raamatukogu juhataja, kes oleks võimeline rajama rahvusülikooli vajadusi rahuldava raamatukogu. Seda ametit ei soovitud ühitada mingi professuuriga, nagu see varem tavaks oli. Mitmest kandideerinust osutus sobivamaks gümnaasiumiõpetaja Friedrich Puksoo. Oktoobris-novembris viibis Puksoo Soomes, et "raamatukoguhoidja asju tundma õppida". 1. jaanuarist 1920 kinnitas ülikooli valitsus ta kohale. Nagu näitas aeg, oli tegemist õnnestunud valikuga. Heale klassikalisele haridusele lisandusid missioonitunne ning organisatorivõimed.

Loomult otsiv ja juurdlev, mitte uljas eksperimenteerija, suutis Puksoo oma uutest kolleegidest teha mõttekaaslased, kellega koostöö kujunes pikaks ja viljakaks. Mõistmist ja tuge oskas ta leida ka raamatukogukomisjoni liikmetelt (eriarvamused tekkisid enamasti raamatuostusummade jagamise pärast) ning ülikooli juhtkonnalt.

Seistes ülikooli raamatukogu eesotsas, pidas F. Puksoo oluliseks järgmist.

1. Eesti ülikooli raamatukogus olgu eestikeelne ja eestiaineline trükisõna võimalikult täielikult esindatud.

2. Asunud juba esimestel ametisoleku kuudel aktiivselt taastama sõja tõttu katkenud ÜR-i välissidemeid, ei näinud ta selles ainult väliskirjanduse hankimise võimalust, vaid võimalust raamatukogule omaste vahenditega (publikatsioonide vahetamine, kirjanduse vastastikune laenutamine, bibliograafiline ja informatsiooniline koostöö) aidata kaasa Eesti osalemisele rahvusvahelises vaimses koostöös.

3. ÜR-i rolli nägi ta avaramalt kui pelgalt õppe- ja teadustöö vajadusi rahuldav ametkonna raamatukogu. Ta pidas loomulikuks, et Eesti vanim ja rikkaima koostisega varamu täidab ühtlasi "avaliku raamatukogu ülesandeid, laenutades oma hoolealuseid ka väljapoole". Avaliku all mõtles ta siiski kesksel teaduslikku raamatukogu.

4. Raamatukogu tegevus olgu suunatud lugejate teaduslike huvide rahuldamisele, mitte niivõrd trükiste kogumisele ja säilitamisele.

Praktiline töö ÜR-is algas fondide struktuuri ja kataloogiüsteemi kaasajastamisest, toeks väliskomanderingutel nähtu ja erialakirjandusest loetu. Kavandatud uuendused mahtusid esimesse aastakümnesse, järgnev kulges Puksoo sõnutsi "tallatud radadel". Argipäev raamatukogus tähendas juhatajale majandusmurede lahendamist, arvete läbivaatamist, mahukat kirjavahetust. Loomingulist vaheldust pakkusid teaduslik uurimistöö, lektoriamet ning üliõpilaste juhendamine, lisaks osalemine mitmetes seltsides, ühingutes, komisjonides, toimkondades.

1940. a. muudatused Eestis tähendasid ÜR-ile esmajoones uut komplekteerimispoliitikat, mis oli orienteeritud N. Liidu raamatuturule. Ülikool pidi andma oma panuse sotsialistliku ülesehitustöö ja riigi kaitsevõime tugevdamise aktuaalsete ülesannete lahendamisse. Lõuna-Eesti avalike ja kooliraamatukogude, likvideeritud seltside ning ühingute raamatuvara kuhjamine Toomele ähvardas ülikooli raamatukogust teha raamatulao. Vähenes lugejate ja laenutuste arv. Küllap ainsaks röömustavaks sündmuseks raamatukogu juhatajale kujunes töötajate arvu kahekordistumine 1941. a.

1941. a. suvel alanud sõja ajal pidas Puksoo oma esmaseks ülesandeks raamatukogu varade päästmist. Tänu temale ja raa-

matukoguhoidja kutse-eetikale truudele kolleegidele jäid ÜR-i varad sõjategevusest puutumata ja Saksamaale vedamata.

27. augustist 1944. a. vabastati F. Puksoo ÜR-i juhataja kohalt. Ülikooli juhtkonna poliitilistest motiividest ajendatud otsusest sai Puksoo ise teada alles oktoobris, naastes Tallinnast, kus ta korraldas raamatukogu varade tagasitoomist sõjapaost.

F. PUKSOO TÖÖST RARITEETIDEGA

Mare Rand

Klassikalise filoloogi haridus, sügav raamatuhuvi ja töökas uurijanatuur olid aluseks, millele Friedrich Puksoo toetus töös Eesti rikkalikema raamatuvaramu juhatajana. Puksoo väärtustavast suhtumisest sajandi jooksul talletatud käsi-kirjadesse ja haruldastesse raamatutesse tulenes vastavate probleemide püstitamine ja lahendamine, kuid süstemaatilist tegelemist rariteetidega ülikooli raamatukogu kitsad majanduslikud ja kaadriolud ei võimaldanud.

Rariteetide komplekteerimisega täitis F. Puksoo ülikooli õppe- ja teadustöö tagamise kõrval laiemat kultuurimissiooni. Kohustusest alal hoida eesti rahvale tema kultuurivara, pidas Puksoo silma peal erakogude liikumisel (mõisaraamatukogud, Saksamaale ümberasujate omad), kasutas müügipakkumisi (J. Roos jt.) ning püüdis rariteete saada ka vahetuse teel. Esmatähtsaks pidas ta vanema eestikeelse ja Baltica kirjan-duse kogumist ja nägi vajadust koostada eestikeelsete rari-teetide üldnimestik. Ometi ei kammitseenud Puksood raamatuko-gu väärtuste tingimatu suurendamine. Eelkõige püüdis ta han-kida raamatukogus puuduvat, mitmed käsikirjatulmed suunas ta vastavalt profiilile õigemasse hoiukohta - Riigi Keskarhiivi (RKA) või Kirjandusmuuseumi.

Raamatukoguhoidjas (näit. U. Ivaski puhul) hindas F. Puksoo uurimistöö kogemusi, samuti keelteoskust (ida keelte tundja E. Vigel), mis vajalikud ka töös rariteetidega. 1920.-1930. aastail sel alal raamatukogus tehtu oli tasemel, millele toetume tänaseni. Juurdetulnud käsikirjad said kirje W. Schlüteri poolt saajandivahetusel koostatud tähestik-, kohaja ainekataloogis, 1920. aastate teisel poolel kataloogiti K. Morgensterni kirjavahetus ja osalt manuskriptide kogus leiduvad kirjad. 1928. a. saatis F. Puksoo ÜR-is leiduvate saksa kirjanike autograafide kohta andmed (küll ebatäielikult, sest need olid osalt kataloogimata) W. Frelsi koondkataloogile "Deutsche Dichterhandschriften von 1400 bis 1900" (Leipzig, 1934). Udo Ivask oli kirjeldanud raamatukogus leiduvaid elseviire, ise koostas F. Puksoo 1926. a. inkunaablite teadusliku kirjega nimestiku, millega ÜR-i andmed jõudsid veel samal aastal ilmunud "Gesamtkatalog der Wiegendrucke" 2. köitesse.

Arhiividokumendid näitavad, et parima asjatundjana vastas F. Puksoo ise haruldasi raamatuid ja käsikirju puudutavatele päringutele ning korraldas rariteetide raamatukogudevahelist laenuutamist, samuti tutvustas neid näitustel (TÜ juubeli puhul 1932. a., eesti ajaloo teemadel RKA-s 1929., 1930., 1933., 1937. a., üleriigiliste vaimse kultuuri nädalate ja päevade puhul 1927., 1930., 1934., 1938., 1939. a., raamatuaasta näitustel jm.).

F. Puksoo hoolt rariteetide säilitamise eest loeme majanduslikest taotlustest nende puhastamiseks, parandamiseks ja köitmiseks, ruumide kindlustamiseks. Murest harulduste säilimise pärast pidas ta ettekande Baltimaade raamatukoguhoidjate I konverentsil Riias 1930. a. Erilist esiletõstmist väärib Puksoo osa rariteetide päästmisel sõja ajal (1941. ja 1944. a.) nii varasid varjendades kui rariteetide väljavedu ära hoides.

Oma raamatu ning trükinduse ajaloo alaseid uurimusi, samuti erialaseid loenguid ilmestas Puksoo näidete ja piltidega ÜR-i haruldustest. 1931. a. jaanuaris RKA-s peetud ettekannet ÜR-i käsikirjadest refereeris veebruari algul korraga 5 päevalehte. Samal aastal tõi "Eesti Kirik" (nr. 18/19) ära

F. Puksoo ülevaate "Usuteaduslikke käsikirju Tartu ülikooli raamatukogus". Põhjalikuma ülevaate ÜR-i käsikirjakogu kujunemisest, koostisest, kataloogidest ja senistest publikatsioonidest esitas ta "Arhiivinduse käsiraamatu" (1936) vastavas peatükis. Artikli "Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus" ("Varamu", 1938, nr. 6) pealkirjas kätketut seostas F. Puksoo otseselt rariteetide olemasoluga teaduslikus raamatukogus, mille poolest ÜR-il ka eriline koht Eesti raamatukogude seas. Rariteetide tutvustus lähtuski rahvusvahelisest uurijahuvist - kuulsate meeste autograafid, idamaade ja Lääne-Euroopa keskaegsed käsikirjad, inkunaablid. Ainuke käsikirjapublikatsioon "M. Lermontovi autogramm Tartu R. Ülikooli Pearaamatukogus", mida F. Puksoo valmistas ette koos tõlke ja põhjalike kommentaaridega Lermontovi 100. surmaaastapäevaks näib olevat jäänudki käsikirjamustandiks.

Rariteedi uurimise eripära suurepäraseks näiteks jääb "Vastse Testamendi" 1686. a. ühe haruldase eksemplari käsitus, mis ilmus vanameistri sulest 1965. a.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU TÄNAPÄEVAL

Laine Peep

Ülikooli raamatukogu tänapäevast seisundit võiks iseloomustada terve rea arvudega kohustusliku raamatukogustatistika valdkonnast, et tõestada raamatukogu populaarsust, lugejateeninduse edukust, raamatufondide kasvu, soetatud raamatute kasutatavust. On võimalik ära tuua andmeid lugejarahulolu uuringust, mis iseloomustavad lugejate aktiivset ja positiivset hoiakut raamatukogu suhtes. See oleks aga lähtumine kohustuslikest ja harjumuspärastest mallidest ning viitaks soovile jätkata vanaviisi.

On saabunud järelemõtlemise aeg. Raamatukogukorraldus, mis suruti suure eeskujuna peale nõukogude ideoloogiateenistuste

poolt käsk-, ring- ja tüüpeeskirjade näol, viis ummikseisu. Kesksest pealesurutud metoodika ja töökorraldus sidus käsist ja jalust. Eesti rahvusliku Tartu ülikooli muutumine kõrgkooliks Nõukogude Liidu kõrgkoolide ühtses peres sundis loobuma ajalooliselt väljakujunenud eripärast, kohustas nivelleeruma. Keskusest, s.o. Moskvast tulid nii korraldused raamatufondide, kataloogide kui ka raamatukogu enda struktuuri muutmiseks. Need olid samavõrd ohtlikud kui käsud raamatute paigutamiseks erifondi, üleminekuks soovitavale ja kasvatavale politiseeritud kataloogisüsteemile. Nõnda siis kadus järjepidevus, tekkis pealesunnitud vajadus ümbertegemisteks, ümberkorraldamisteks, kogemuste vahetamiseks, et kõik oleks nii nagu teistelgi ja nõnda nagu peab. Püüded teha sundlukurras parimat, lähtudes isiklikest kogemustest, ratsionaalsetest kaalutlustest ja emotsionaalsetest soovidest, tekitasid konflikte ja need omakorda tõrjeseisundi kõige suunava, juhtiva ja korraldava vastu. Teiselt poolt liitus sellega ka mõttelaiskus, enesega rahulolu ja saavutatu ületähtsustamine.

On saabunud uuenemise aeg. See ei ole lihtne. Lähtepunkti tagasipöördumist ei võimalda nii see, mis valesiti on tehtud kui seegi, mis õigesti tegemata jäänud. Tänaaste paratamatuste arvestamine sunnib loobuma asjatutest pingutustest näiteks raamatufondi otsustavaks uuendamiseks, välismaise kirjanduse, kaasaegse arvutus- ja paljundustehnika hankimise suunas. Püüdes kavandada meist olenevat, võtta ette tegevusi, mis on alustrajavad, tuleb eelkõige eristada minevikust kaasavõetud ebaoluline ja mittevajalik. Ei saa loota, et keegi hea ja tark tühistab kõik rumalad ja ajast-arust eeskirjad ja juhendid. Oma peaga mõtlema asudes tundub esmatähtsana loobumine neist töödest-tegemistest, mida ei ole vaja teha. Seegi ei lähe ladusasti. Kui endiseks jäävad raamatukogutöötajate palgad, siis ei muutu oluliselt ka töösse suhtumine ja kaadripotentsiaal.

Raamatukogu juhtimiskorralduse muutmine sõltub rahalistest vahenditest. Raamatukogu eriomast finantstegevust saab reguleerida tegevuseesmäärke järgides, kui vabanetakse ülikooli majandusameteist lähtuvatest korraldamistest, keelamis-

test ja lubamistest, mis tulenevad üleliia üldistest võimalustest ning abstraktsetest huvidest. Otsustavaid ümberkorraldusi saab alustada vabade kätega. Vaid nõnda saab ette võtta raamatukogu juhtimisstruktuuri ümberkorraldamist, teha otsustavaid muutusi töö tasustamisel, pidades põhieesmärgiks raamatukogu personali teadlikku paigutamist vajalikule tööle. Parimat nõudes tasuta võimalikult hästi hea töö eest. Loobuda tuleb nii mittevajalikest töödest kui ka inimestest, kes ei tööta küllalt loovalt, initsiatiivikalt, pingsalt. Sellepärast viiakse läbi raamatukogu personali atesteerimine.

Lugejakeskse eluhoiaku poole oleme juba teel. Seda eesmärki aitavad teenida nii töökorralduse üldsuundumus uues raamatukoguhoones kui ka pidev lugejarahulolu tundmaõppimine ning täheldatud ebakohtade kõrvaldamisele suunatud ettevõtmised. Tehakse kõikvõimalik välismaal ilmunud raamatu valuu-tavabaks hankimiseks. Arvestades lugemishuvide muutumist, ei hoita kokku rublasid perioodika ostmiseks. Nõnda palju konkreetset, näitena.

Rahvusülikooli aastapäev asetab tugevamalt senisest tähelepanu alla rahvusteaduste arendamise ja raamatukogu osa selles. Pretendeerimata rahvusraamatukogu rollile kui privileegile, peame oma oluliseks kohuseks rahvusteaduste arengule tagatiste andmist nii vastavate rahvusvahelise haardega infoteenistuste kujundamise kui ka üliõpilaste rahvusteadmiste ja -hoiakute tagamise näol. Seejuures vajame abi, tuge ja arusaamist mitte ainult ülikoolilt. Ainsa rahvusülikooli raamatukoguna Eestimaal oleme ajaloolise paratamatusena üle elanud hulga nurjumisi, untsuminekuid ja lootusetust. Tänapäev lubab meil mõtlema hakata reaalsele edasiminekuks. Minelik annab selleks tuge, julgust.